

УДК 008 + 37.015.3 + 174]: 006.3/.8 : 377(477)(045)
DOI: 10.31499/2307-4906.4.2025.345383

КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВИМОГ ДЕРЖАВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНДАРТУ

Наталія Федорчук, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки, психології та фахових методик, КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського».

ORCID: 0000-0002-9878-9411

E-mail: nataliafedorcuk79@gmail.com

Актуальним завданням сучасної вищої освіти є підготовка нової генерації педагогічних кадрів на основі інтеграції їх фахової та загальнокультурної підготовки. Сучасний педагог повинен мати високий рівень культури педагогічного спілкування, що проявляється у його здатності володіти мовленням як засобом комунікації, власною педагогічною технікою, вербальними та невербальними засобами комунікації, психофізичним апаратом як інструментами педагогічного впливу з метою ефективної організації педагогічної взаємодії та досягнення порозуміння, здатності дбати про посилення виховної функції навчання засобами гуманістичного стилю спілкування між учасниками освітнього процесу. Він повинен бути гуманістично спрямованим у своїй професійній діяльності, фахових знаннях, педагогічних здібностях і техніці, що має значний вплив на характер взаємин з учнівським колективом загалом та кожним окремим його членом зокрема.

Зважаючи на зазначені вище вимоги, необхідно забезпечити підготовку таких висококваліфікованих педагогічних кадрів, які б майстерно володіли високим рівнем культури професійного спілкування, яка є одним із визначальних факторів успішної педагогічної діяльності педагога, суттєво позначаючись на формуванні особистості школярів, розвитку у них системи ціннісних орієнтацій, здатності до самопізнання і самовиховання.

У статті визначено мету професійної діяльності учителя, обґрунтовано значення учителя в організації освітнього процесу, проаналізовано роль культури педагогічного спілкування у виконанні учителем трудових функцій крізь призму вимог Державного стандарту за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти». Зроблено висновок, що культура педагогічного спілкування є об'єктом актуальних досліджень, оскільки вимагає переосмислення науково-методологічних підходів до її формування в учителів з метою ефективного виконання ними трудових функцій. Високий рівень сформованості культури педагогічного спілкування вчителя – запорука його успішної професійної діяльності.

Ключові слова: культура педагогічного спілкування; компетентнісний підхід; компетенція у педагогічному спілкуванні; компетентність у педагогічному спілкуванні; компетенція мотиваційно-ціннісної основи педагогічного спілкування; компетенція перцепції у педагогічному спілкуванні; компетенція інтеракції; компетенція комунікації у педагогічному спілкуванні.

THE CULTURE OF TEACHER'S PEDAGOGICAL COMMUNICATION THROUGH THE PRISM OF THE REQUIREMENTS OF THE STATE PROFESSIONAL STANDARD

Natalia Fedorchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of

Pedagogy, Psychology, Professional Disciplines and Methodologies, Communal Institution of Higher Education «Bar Humanitarian and Pedagogical College named after Mykhailo Hrushevsky».

ORCID: 0000-0002-9878-9411

E-mail: nataliafedorcuk79@gmail.com

A relevant task of modern higher education is the training of a new generation of pedagogical personnel based on the integration of their professional and general cultural preparation. A modern teacher must possess a high level of pedagogical communication culture, which is manifested in their ability to use speech as a means of communication, their own teaching technique, verbal and non-verbal means of communication, and psychophysical tools as instruments of pedagogical influence to effectively organize pedagogical interaction and achieve mutual understanding. The teacher should also be capable of enhancing the educational function of teaching through a humanistic communication style between the participants in the educational process.

They must be humanistically oriented in their professional activities, specialized knowledge, pedagogical abilities, and techniques, which significantly impact the nature of their relationships with the student body as a whole and each individual student in particular. Given these requirements, it is necessary to ensure the preparation of highly qualified pedagogical personnel who expertly possess a high level of professional communication culture, which is one of the defining factors for a teacher's successful pedagogical activity. This culture profoundly influences the development of students' personalities, the formation of their system of value orientations, and their ability for self-awareness and self-education.

The article defines the purpose of a teacher's professional activity, substantiates the importance of the teacher in organizing the educational process, and analyzes the role of the culture of pedagogical communication in fulfilling the teacher's professional functions through the prism of the requirements of the State Standard for the professions «Primary School Teacher of a General Secondary Education Institution», «Teacher of a General Secondary Education Institution», «Teacher of Primary Education». It is concluded that the culture of pedagogical communication is the subject of current research, as it requires a rethinking of scientific and methodological approaches to its formation in teachers in order to ensure the effective performance of their professional functions. A high level of development of a teacher's culture of pedagogical communication is the key to their successful professional activity.

Keywords: culture of pedagogical communication; competency-based approach; competence in pedagogical communication; pedagogical communication proficiency; competence of the motivational and value basis of pedagogical communication; competence of perception in pedagogical communication; competence of interaction; competence of communication in pedagogical communication.

Метою професійної діяльності вчителя є «організація навчання та виховання учнів під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання» [5].

Головною метою педагогічного закладу вищої освіти, відповідно до Концепції розвитку педагогічної освіти, є «підготовка фахівця, здатного забезпечувати всебічний розвиток особистості як найвищої суспільної цінності» [4].

Педагогічна наука та практика висловлюють низку вимог до вчителя та його професійної діяльності, дотримання яких дозволить йому організувати ефективний освітній процес.

Зокрема, необхідно забезпечити підготовку таких висококваліфікованих педагогічних кадрів, які були б готові до роботи в умовах гуманізації педагогічного

процесу, володіли високими моральними якостями, належним рівнем культури професійного спілкування, здатністю до конструктивної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, умінням працювати в команді, вирішувати педагогічні ситуації, проявляти педагогічний такт, толерантність та емпатію, здатність до саморозвитку.

Дослідження проблеми формування культури педагогічного спілкування учителів підтвердило значний інтерес сучасних науковців, серед яких: А. Антонюк, Ю. Балюк, Л. Барановська, І. Бех, М. Богданова, О. Біла, А. Богуш, А. Бойко, С. Болсун, І. Бужина, Т. Василюшина, І. Вахоцька, Г. Васянович, Н. Вітюк, М. Заброцький, І. Зязюн, В. Галузяк, В. Каплінський, І. Комарова, О. Корніяка, В. Кушнірюк, Н. Лис, С. Максименко, І. Марченко, Г. Микитюк, О. Мороз, А. Москаленко, В. Омеляненко, В. Пасинок, О. Поєнко, О. Попова, В. Радчук, Л. Савенкова, В. Семиченко, І. Синиця, М. Сметанський, І. Тимченко, С. Терещук, В. Усатий, Р. Хайдеман, Л. Хомич, І. Федоренко, Л. Філатова, І. Цимбалюк, Т. Яценко, Є. Юрківський тощо.

У контексті реформування системи та змісту загальної середньої освіти, зокрема, її початкової ланки, важливим є оновлення науково-методологічних підходів до формування культури педагогічного спілкування майбутніх фахівців з метою підвищення ефективності подальшого виконання ними професійних обов'язків.

Мета статті: окреслити мету професійної діяльності учителя, обґрунтувати значення учителя в організації освітнього процесу, проаналізувати роль культури педагогічного спілкування у виконанні учителем трудових функцій крізь призму вимог Державного стандарту за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти».

Нині особливої значущості набуває компетентнісний підхід у підготовці фахівців різних сфер суспільного життя, згідно якого в процесі фахової підготовки педагогів слід приділяти увагу не лише засвоєнню ними великого обсягу знань, а й формуванню їх практичних умінь – вирішувати проблеми, орієнтуватися в соціальному просторі та приймати самостійні рішення. Тому, цілком виправданим є розгляд проблеми формування культури педагогічного спілкування через призму компетентнісної парадигми організації освіти [1, с. 135–140].

Якщо говорити про педагогічне спілкування як вид діяльності вчителя та культуру такої діяльності, то слід розрізняти поняття «компетенція у педагогічному спілкуванні» і «компетентність у педагогічному спілкуванні» за своєю суттю.

Компетенція у педагогічному спілкуванні – це «наявність у педагога знань технології педагогічного спілкування (сутті, особливостей, функцій, структури), обізнаність у цій технології, усвідомлення необхідних для його здійснення комунікативних умінь та навичок» [3, с. 9].

Компетентність у педагогічному спілкуванні – це «готовність до здійснення педагогічного спілкування на високому професійному рівні, що базується на основі компетенції особистості у педагогічному спілкуванні» [3, с. 9].

«Оскільки в традиційно прийнятій структурі культури педагогічного спілкування виділяють мотиваційно-ціннісний, перцептивний, інтерактивний та комунікативний компоненти, то в контексті компетентісного підходу є доцільним назвати їх складовими культури педагогічного спілкування як компетентності у педагогічному спілкуванні, виділивши в ній як структурні частини: компетенцію

мотиваційно-ціннісної основи педагогічного спілкування, компетенцію перцепції у педагогічному спілкуванні, компетенцію інтеракції, компетенцію комунікації у педагогічному спілкуванні» [3, с. 9].

Культура педагогічного спілкування вчителя – це «показник його професійної компетентності як фахівця загалом та вияв його компетентності у педагогічному спілкуванні зокрема; за своїм змістом ця компетентність становить собою синтез вище зазначених компетенцій педагога у спілкуванні» [2, с. 16].

Проаналізуємо роль культури педагогічного спілкування у виконанні вчителем покладених на нього трудових функцій крізь призму вимог Державного стандарту за професією «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти» [5].

Виконуючи трудову функцію «Навчання учнів предметів («інтегрованих курсів»)», в учителя має, зокрема, бути сформована мовно-комунікативна професійна компетентність, що проявляється у його здатності: «забезпечувати здобуття учнями освіти державною мовою; забезпечувати (за потреби) здобуття учнями освіти з урахуванням особливостей мовного середовища в закладі освіти (мова відповідного корінного народу або національної меншини України); забезпечувати навчання учнів іноземній мові та спілкуватися іноземною мовою у професійному колі (для вчителів іноземної мови), формувати і розвивати комунікативні уміння та навички учнів» [5].

Задля виконання поставлених завдань вчитель, в свою чергу, має володіти належним рівнем сформованості компетенції комунікації у педагогічному спілкуванні, «належний рівень якої залежить від рівня знання та усвідомлення суті, особливостей і значення мови вчителя для встановлення оптимального педагогічного спілкування, функцій мовлення вчителя, вимог до нього, особливостей комунікативної діяльності та поведінки вчителя, необхідності їх гуманізації, техніки володіння вчителем своїм мовленням» [2, с. 43]. Літературно-унормованим та грамотним має бути його усне та писемне мовлення, добре розвиненими комунікативні навички, адже мовлення вчителя відіграє важливу роль в освітньому процесі, будучи головним інструментом педагогічного впливу на учнів. Мовлення – це засіб передачі знань учням, формування їх мислення, засіб виховного впливу на них та засіб організації й координації їх пізнавальної діяльності.

Виконуючи трудову функцію «Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу», вчитель має володіти:

- психологічною професійною компетентністю, що проявляється у його здатності: «визначати і враховувати в освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів; використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності; формувати мотивацію учнів та організовувати їхню пізнавальну діяльність; формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною» [5];
- емоційно-етичною професійною компетентністю, що проявляється у його здатності: «усвідомлювати особисті відчуття, почуття та емоції, потреби, керувати власними емоційними станами; конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу; усвідомлювати та поцінювати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі» [5];
- компетентністю педагогічного партнерства, що проявляється у його здатності:

«забезпечити суб'єкт-суб'єктну (рівноправну та особистісно зорієнтовану) взаємодію з учнями в освітньому процесі; залучати батьків до освітнього процесу на засадах партнерства; працювати в команді із залученими фахівцями, асистентами вчителя для надання додаткової підтримки особам з особливими освітніми потребами» [5].

Вважаємо, що задля розбудови гуманістично зорієнтованої партнерської взаємодії між учасниками освітнього процесу в учителя мають бути сформовані позитивні, соціально-ціннісні установки у сфері спілкування: «ставлення до учня як до суб'єкта спілкування, а звідси – установка на діалогічність, рівноправність у спілкуванні» [3, с. 17]. Тут говоримо про відповідну мотиваційно-ціннісну основу культури педагогічного спілкування, яку слід вбачати у «знаннях та усвідомленні суті, особливостей і значення гуманістичної позиції педагога для налагодження та встановлення особистісно орієнтованого гуманного педагогічного спілкування на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії, встановлення гуманного освітнього середовища, позитивного психологічного клімату в педагогічно-учнівському колективі; педагогічного такту як професійної якості педагога та ознаки його толерантності; моральних цінностей, переконань та принципів педагога, що детермінують характер педагогічної взаємодії та спілкування; стилів педагогічного спілкування та взаємодії як ознак педагогічної позиції, залежність їх вибору від особистісно-мотиваційних чинників, професійної позиції педагога» [2, с. 78]. Учитель – організатор гуманістично наповненого особистісно зорієнтованого партнерського освітнього простору: «Гуманний вчитель – гуманна школа – гуманний учень!».

Необхідними ці якості є і для виконання вчителем трудової функції «Участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища», що вимагає, зокрема, сформованості у нього інклюзивної професійної компетентності, що проявляється у здатності: «створювати умови, що забезпечують функціонування інклюзивного освітнього середовища; надавати педагогічну підтримку осіб з особливими освітніми потребами; забезпечувати в освітньому середовищі сприятливі умови для кожного учня, залежно від його індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів» [5]. Інклюзивна освіта – це складне та багатогранне поле діяльності, яке потребує саме гуманного ставлення до учнів з особливими освітніми потребами: «Особлива дитина – особливий підхід! Такий учень, водночас, і особливий, і такий, як усі! Його особливість закладена природою – у характері, здібностях, можливостях. Але він, як усі, чекає любові, підтримки, турботи. Завдання педагога – прийняти його особливість, полюбити його всім серцем і повірити в його сили!».

Виконуючи трудову функцію «Управління освітнім процесом», вчитель має володіти, зокрема:

- прогностичною професійною компетентністю, що проявляється у його здатності: «прогнозувати результати освітнього процесу; планувати освітній процес» [5];
- організаційною професійною компетентністю, що проявляється у його здатності: «організовувати процес навчання, виховання і розвитку учнів; організовувати різні види і форми навчальної та пізнавальної діяльності учнів» [5].

Плануючи освітній процес та прогножуючи його результати загалом, учитель має вміти проектувати і модель побудови взаємодії та спілкування з учасниками освітнього

процесу, прогнозувати можливі конструктивні та деструктивні явища у ньому, передбачати шляхи поліпшення педагогічного спілкування в конкретних педагогічних ситуаціях.

Його організаційна професійна компетентність передбачає і здатність до, власне, організації безпосередньої комунікації та взаємодії між учасниками освітнього процесу, налагодження взаєморозуміння між ними. В основі успішної організаційної діяльності учителя лежить і сформована у нього компетенція перцепції у педагогічному спілкуванні, що передбачає усвідомлення суті, особливостей і значення: «взаєморозуміння учителя та учнів як основи їх оптимального спілкування та взаємодії; механізмів налагодження взаєморозуміння у педагогічному спілкуванні; умов його встановлення; психолого-педагогічної установки на встановлення взаєморозуміння; засобів впливу на встановлення взаєморозуміння між педагогом та учнями; залежності взаєморозуміння від наявності та сили впливу ускладнень та бар'єрів у педагогічному спілкуванні; проблем адаптаційного періоду молодого педагога; бар'єрів, що виникають у професійному спілкуванні та взаємодії; різноманітних обмежень на встановлення довірливого та невимушеного педагогічного спілкування та їх вплив на його оптимальність та ефективність» [3, с. 9]. Від цієї компетентності залежить й успішність педагога в розбудові особистісно зорієнтованого партнерського освітнього простору, про що йшла мова вище.

Також задля успішного виконання усіх названих вище трудових функцій учитель має володіти належним рівнем сформованості компетенції інтеракції у спілкуванні, що «залежить від рівня знання та усвідомлення суті, особливостей і значення педагогічної взаємодії як складової педагогічного спілкування; вимог до дії педагога як початкової стадії взаємодії, її складової; механізмів створення різноманітних видів взаємостосунків педагога з учнями; встановлення оптимальних педагогічних взаємостосунків; технології побудови педагогічної взаємодії за схемою суб'єкт-суб'єктності та її впливу на педагогічне спілкування; встановлення співпраці у суб'єкт-суб'єктній педагогічній взаємодії; інших ліній встановлення педагогічної взаємодії; необхідності створення виховуючих гуманістичних взаємин у педагогічній взаємодії; концепції побудови особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії на основі сучасних виховних інваріантів; педагогічного авторитету як феномену педагогічної взаємодії; педагогічних конфліктів як явища педагогічної взаємодії, динаміки та причин їх виникнення, форм вияву, видів та структури, конструктивних і деструктивних функцій; особливостей конфліктогенних проявів учнів, педагогів; технології їх попередження та вирішення; необхідності гуманізації освітнього простору як умови попередження педагогічних конфліктів» [2, с. 54].

Виконуючи трудову функцію «Безперервний професійний розвиток», вчитель має володіти, зокрема:

- здатністю до навчання впродовж життя, що проявляється у його здатності: «визначати умови та ресурси професійного розвитку впродовж життя; взаємодіяти з іншими вчителями на засадах партнерства та підтримки (у рамках наставництва, супервізії тощо)» [5];
- рефлексивною професійною компетентністю, що проявляється у його здатності: «здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності і визначати індивідуальні професійні потреби» [5].

В площині виконання означеної професійної функції необхідною є сформованість у педагога навичок оцінно-рефлексивної діяльності як здатності до самостійного аналізу та подальшої самокорекції в педагогічному спілкуванні, усвідомлення потреби в систематичному самовдосконаленні в професійній діяльності та у педагогічному спілкуванні, наявність навичок самоконтролю, адекватної об'єктивної самооцінки, визначення шляхів корекції у професійній діяльності та у педагогічному спілкуванні. Професійний саморозвиток вчителя – шлях до фахової компетентності, сучасності та інноваційності.

В результаті проведеної роботи можна дійти висновку про те, що культура педагогічного спілкування у світлі сучасних наукових тенденцій є об'єктом актуальних досліджень, оскільки вимагає переосмислення науково-методологічних підходів до її формування у вчителів з метою ефективного виконання ними трудових функцій. Високий рівень сформованості культури педагогічного спілкування учителя – запорука його успішної професійної діяльності. Тому надалі слід вивчити сучасні педагогічні технології комунікативної підготовки майбутніх педагогів, що дозволить визначити оптимальні форми, методи та засоби розвитку у них професійно-комунікативної компетентності, сприятиме підвищенню ефективності взаємодії та професійного спілкування в освітньому середовищі у початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дусь Н. А. Культура педагогічного спілкування в контексті компетентнісної парадигми професійної підготовки фахівців. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2005. № 15. С. 135–140.
2. Дусь Н. А. Основи педагогічного спілкування вчителя початкових класів : монографія. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 224 с.
3. Дусь Н. А. Формування культури педагогічного спілкування у студентів гуманітарно-педагогічного коледжу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2008. 20 с.
4. Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.07.2018 р. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 24.09.2025).
5. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.08.2024 р. № 1225. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 24.09.2025).

REFERENCES

1. Dus, N. A. (2005). Kultura pedahohichnoho spilkuvannia v konteksti kompetentnisnoi paradyhmy profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia*. Vinnytsia, 15, 135–140 [in Ukrainian].
2. Dus, N. A. *Osnovy pedahohichnoho spilkuvannia vchytelia pochatkovykh klasiv* : Vinnytsia, TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian].
3. Dus, N. A. (2008). Formuvannia kultury pedahohichnoho spilkuvannia u studentiv humanitarno-pedahohichnoho koledzhu. Extended abstract of candidate's thesis. Vinnytsia [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.07.2018 r. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>.
5. Profesiinyi standart za profesiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)» : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29.08.2024 r. № 1225. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity>.